

УДК 343.9.024(477)

О. Ю. Шостко, доктор юридичних наук, завідувач сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ВИМІРУ ЛАТЕНТНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджуються проблеми відповідності офіційного статистичного обліку дійсному рівню організованої злочинності. Наводяться дані різних зарубіжних досліджень, які будуються на альтернативних джерелах інформації щодо цього явища і підтверджують тезу про те, що офіційна статистика не є адекватним вимірювачем рівня організованої злочинності.

Ключові слова: латентність, організована злочинність, офіційна статистика, методи виявлення латентної злочинності.

Розробка дієвих заходів щодо запобігання організованій злочинності неможлива без всебічного аналізу її стану в тій чи іншій країні, одним із джерел інформації для якого є статистичні дані. Однак лише ці відомості навряд чи допоможуть дізнатись про реальний стан справ, оскільки загальновідомо, що організована злочинність відзначається високою латентністю. Тому кримінологічна характеристика сучасного стану організованої злочинності в Україні (рівень, структура, динаміка), складена на базі офіційних даних МВС України, має свої суттєві обмеження. У першу чергу нижченаведені статистичні дані відображають активність правоохоронних органів у виявленні законспірованої, замаскованої злочинної діяльності, яку здійснювали члени організованих груп (ОГ) і злочинних організацій (ЗО).

Аналіз динаміки організованої злочинності дозволяє виокремити два періоди в її розвитку: з 1991 по 1999 р. кількість виявлених організованих злочинних угруповань, а також осіб, які вчинили злочини у їх складі, постійно зростала і становила відповідно 1 166 груп і 4 673 осіб у 1999 р. Другий період (2000–2010 рр.) характеризувався суттєвим зниженням загального числа виявлених ОГ і ЗО,

кількості вчинюваних ними злочинів, а також чисельності осіб, які брали участь у злочинах. Така тенденція може частково пояснюватися тим, що лише у чинному КК України 2001 р. були чітко визначені поняття «організована група» і «злочинна організація». До того часу правоохоронні органи не мали чітких критеріїв відокремлення організованих злочинних груп від звичайної групової злочинності, отже, дуже широко трактували цей термін. До організованих злочинних спільнот зараховувались групи у складі тільки 2 осіб. У першу чергу виявлялись найбільш очевидні злочини.

Результати діяльності правоохоронних органів із виявлення організованих груп і злочинних організацій за останні 5 років наведені у таблиці¹.

Згідно з офіційною статистикою у структурі злочинів, учинених ОГ і ЗО, переважають злочини загальнокримінальної спрямованості: крадіжки, грабежі, розбої, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів. Слід зазначити, що питома вага злочинів, учинених у складі ОГ і ЗО, сягає всього 0,7 % від усіх злочинів, зареєстрованих в Україні. Лише половина від усіх осіб, які вчинили злочини у складі організованих злочинних угруповань, засуджується до позбавлення волі.

Чи повинна така «сприятлива» ситуація тішити в першу чергу українське суспільство? Чи можемо ми говорити про успішну й ефективну роботу спеціалізованих органів боротьби з цим різновидом злочинності? Мабуть, навпаки, це привід замислитись над оманливістю офіційних даних і їх обмеженими можливостями для оцінки реальних масштабів організованої злочинності.

Тому розглядаючи це питання, не можна залишити поза увагою проблему адекватності відображення дійсного рівня

¹ Таблиця складена автором на основі даних: Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2006 р. / Департамент інформ. технологій МВС України – К., 2007; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2007 р. / Департамент інформ. технологій МВС України – К., 2008; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2008 р. / Департамент інформ. технологій МВС України – К., 2009; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2009 р. / Департамент інформ. технологій МВС України – К., 2010; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2010 року / Департамент інформ. технологій МВС України – К., 2011.

Таблиця

Кримінологічна характеристика організованої злочинності

Роки	2006	2007	2008	2009	2010
Виявлено організованих груп і злочинних організацій, з них:	466	420	378	379	397
загальнокримінальної спрямованості	305	268	237	237	...
економічної спрямованості	161	152	141	142	...
з корумпованими зв'язками	26	13	15	27	29
з міжнародними зв'язками	28	29	18	18	40
у сфері зовнішньоекономічної діяльності	7	7	5	3	...
у фінансово-кредитній системі	50	61	70	55	...
у сфері приватизації	7	6	2	1	...
у паливно-енергетичному комплексі	14	13	7	11	...
у системі АПК	17	11	11	7	...
у металургійній промисловості	4	3	3	6	...
сформовані на етнічній основі	6	12	4	8	16
Тривалість дії ОГ і ЗО					
До 1-го року	356	307	282	274	304
До 2-х років	75	70	59	74	51
Від 3-х до 6-ти років	32	41	35	29	40
Більше 6-ти років	3	2	2	2	2
Виявлено осіб, які вчинили злочини у складі ОГ і ЗО	1754	1628	1457	1570	1588

(обсягу) організованої злочинної діяльності в статистичних звітах. Якщо тільки невелика частка справ порушується стосовно організованих злочинних спільнот, то ми повинні усвідомлювати значні обмеження в наших знаннях, коли інтерпретуємо статистичні дані. Знаний дослідник організованої злочинності, нідерландський віктимолог Ян ван Дайк вважає, що на світовому рівні кількість зареєстрованих поліцією справ, пов'язаних з організованою злочинністю, є зворотно пропорційною серйозності проблеми. Офіційна статистика не є надійним джере-

лом інформації і відбиває лише спроможність системи виявити очевидні злочини¹.

Рівень як «звичайних» (загальнокримінальних) злочинів, так і тих, що вчинені організованими спільнотами, може бути успішно оцінений шляхом проведення стандартизованого вибіркового опитування населення, зокрема керівників комерційних організацій. Через безпосередній контакт з основними групами населення, не беручи до уваги національну правову систему, можна уникнути деяких методологічних проблем при дослідженні організованої злочинності.

Саме за допомогою таких альтернативних джерел інформації можна перевірити офіційні дані. Наприклад, починаючи з 1997 р. Світовий економічний форум проводить опитування генеральних директорів найбільших компаній світу з метою виявлення перешкод у веденні бізнесу. На підставі цього опитування, а також аналізу динаміки поширення організованої злочинності, здійсненого Групою оцінки міжнародних ризиків (MIG) (вивчалася ситуація в 156 країнах), було розраховано так званий **Індекс сприйняття організованої злочинності (ОСРІ)**. Його порівняли з іншими трьома похідними індикаторами непрямого прояву організованої злочинності, такими як нерозкриті вбивства, корупція можновладців, відмивання брудних доходів, які склали разом з Індексом ОСРІ **комбінований Індекс організованої злочинності (СОСІ)**².

Ян ван Дайк визнає, що насильство, корупція і відмивання грошей розглядаються як універсальні додаткові характеристики організованої злочинності. Він вважає, що проблематично уявити високий рівень цього виду злочинності в будь-якій країні, де б не було цих трьох складників організованої злочинної діяльності. Важливим є те, що в комбінований Індекс було включено одну об'єктивну одиницю виміру — коефіцієнт нерозкритих убивств, згідно з офіційною статистикою кожної держави. Тому комбінований Індекс не може розглядатись як «тільки сприйняття» проблеми пересічними громадянами або окремими науковцями.

І хоча самі по собі вбивства не є обов'язковим атрибутом організованої злочинної діяльності, але доволі відчутна кількість ви-

¹ Dijk J. The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators / J. Dijk // International Key issues in Crime Prevention and Criminal Justice. Papers in celebration of 25 years of HEUNI. HEUNI. – Helsinki, 2006. Publication Series. – № 50. – P. 129.

² Там само. – P. 129–130.

явлених убивств на замовлення може слугувати маркером мафіозної діяльності. На думку автора, там, де є високим рівень умисних убивств, організована злочинна діяльність є значною і навпаки. Для того, щоб визначити критерій насильства, пов'язаного з організованою злочинністю, Індекс для кожної країни обчислювався таким чином: кількість зареєстрованих убивств мінус кількість засуджених за цей вид злочину. Отриманий у результаті цієї математичної дії коефіцієнт нерозкритих убивств використовувався як непрямий індикатор убивств, пов'язаних із організованою злочинністю. Схожі коефіцієнти були отримані щодо корупції і відмивання грошей, які базувались на відповідних дослідженнях Світового банку і доповідях Світового економічного форуму¹.

Попри те, що Україна згідно із цим Індексом має середній коефіцієнт убивств і знаходиться у списку країн із середніми показниками, за іншими вона посідає найгірші позиції. Зауважимо, що, незважаючи на зменшення кількості виявлених умисних убивств у відомчій статистиці МВС у 2006–2010 рр. (хоча у 2011 р. зафіксоване зростання показників на 6,4 %), наприклад, на Донеччині залишаються неідентифікованими понад 3 тисячі трупів².

З 1 липня 2007 р. до підслідності МВС передали умисні вбивства та інші тяжкі й особливо тяжкі злочини. У зв'язку із цим прокуратура передала понад 8,5 тис. справ, у яких не встановлено осіб, що вчинили злочини, майже 83 % з них — умисні вбивства³.

Крім того, з нашої точки зору, доволі високий відсоток злочинів, які кваліфікуються як тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, є насправді умисними вбивствами (згідно з офіційною статистикою у період з 2006 по 2010 р. їх кількість дорівнювала 7 289 випадкам). Не можна обминути увагою і той факт, що, наприклад, станом на 2005 р. понад 5 тисяч осіб визнані такими,

¹ Dijk J. The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators / J. Dijk // International Key issues in Crime Prevention and Criminal Justice. Papers in celebration of 25 years of HEUNI. HEUNI. – Helsinki, 2006. Publication Series. – № 50. – P. 131.

² Куш Л. На Донеччині мафії немає, зате понад 3000 неідентифікованих трупів / Л. Куш // Голос України. – 2008. – 22 квіт. (№ 77). – С. 1.

³ Коляда П. Злочинці мають відчувати – покарання неминуче / П. Коляда // Юрид. вісн. України. – 2008. – 19–25 квіт. (№ 16). – С. 8

що пропали безвісти або не розшукані органами міліції¹. За іншими джерелами, щодня в Україні в середньому зникає безвісти 27 людей². Усі ці дані свідчать про те, що рівень умисних убивств насправді є набагато вищим за офіційні показники.

Проведене Ян ван Дайком емпіричне дослідження засвідчило таке. **Комбінований Індекс організованої злочинності** (на 100 тис. населення) розподілився за регіонами світу таким чином. Найкраща ситуація спостерігається в Океанії, Західній і Центральній Європі, Північній Америці, Східній і Південно-Східній Азії (середній коефіцієнт 33–45). Найгірша ситуація в Західній і Центральній Африці (коефіцієнт 60), Східній Європі і Центральній Азії та Закавказьких країнах (коефіцієнт 70).

У 2003 р. відповідно до ранжирування країн за цим комбінованим Індексом організованої злочинності Україна разом із Гаїті, Парагваем, Албанією, Нігерією, Венесуелою, Російською Федерацією, Казахстаном, Колумбією ввійшла до десятки держав, які мали найгірші показники. Якщо середній коефіцієнт за всіма країнами склав 54, то Україна мала коефіцієнт 87,4. Найнижчий рівень організованої злочинності мали такі країни: Фінляндія, Ісландія, Нова Зеландія, Сінгапур, Бахрейн, Австралія, Швеція, Данія, Нідерланди, Йорданія³.

Користь від використання Індексу полягає в тому, що він допомагає, в першу чергу, проводити аналіз макрозв'язків організованої злочинності, а не зіставляти між собою окремі країни. Як вважають аналітики, не претендуючи на стовідсоткову точність, дослідження є основою для подальших розвідок і певним статистичним «маркером» наявності організованої злочинності. До речі, поділ країн світу за комбінованим Індексом дуже відрізняється від їх поділу за рівнем загальних злочинів, оскільки сумарна кількість злочинів у тій чи іншій країні не співвідноситься з рівнем організованої злочинності.

¹ Маляренко В. Т. Вітальне слово / В. Т. Маляренко // Еволюція кримінального судочинства на пострадянському просторі : міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 черв. 2006 р., м. Київ // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 7. – С. 7–8.

² Щодня в Україні в середньому зникає безвісти 27 людей [Електронний ресурс] : [Київ, 6 квіт. 2009 р., 21:30] // ТСН.ua : сайт каналу 1+1. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ua/ukrayina/shchodnya-v-ukrayini-znikaye-bezvisti-27-lyudei.html>. – Заголовок з екрана.

³ Dijk J. The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators / J. Dijk // International Key issues in Crime Prevention and Criminal Justice. Papers in celebration of 25 years of HEUNI. HEUNI. – Helsinki, 2006. Publication Series. – № 50. – P. 129, 135.

Ян ван Дайк дійшов висновку, що рівень офіційно зареєстрованої злочинності в тій чи іншій країні дуже мало свідчить про масштаби організованої злочинності, оскільки вони визначаються різними факторами на макрорівні¹.

Цю тезу можна опосередковано підтвердити думкою російсько-го кримінолога С. В. Ванюшкіна. Він вважає, що єдиної системи злочинності не існує. Жодна із специфічних ознак організованої злочинності не має ніякого відношення до злочинності неорганізованої. До цього часу, тобто до початку XXI ст., у Росії (це стосується й світового співтовариства. — *О. Ш.*) існує явище, що дозволяє стверджувати: відбувся поділ злочинності на два самостійних види — злочинність організовану (системне явище) і злочинність неорганізовану (несистемне явище, яке хоча й має деякі елементи, схожі із системним явищем, — часові, просторові, кількісні та деякі інші, та усе ж таки не має основного елементу — єдності, цілісності) зі своїми притаманними їм ознаками, які докорінно відрізняють ці два види злочинності (один від одного).

Безумовно, між цими видами злочинності існують взаємозв'язки, які є нерозривними хоча б тому, що організована і неорганізована злочинність входять до єдиної системи суспільства і є проявами кримінального явища, окрім того, мають низку спільних причин, однак, що є важливим, — дії причин, а також механізм їх прояву є різними. Якщо неорганізована форма злочинності, виходячи із своєї несистемної природи, справляє лише деякий вплив на організовану злочинність, то організована злочинність має надзвичайно потужний негативний вплив на всі інші, так би мовити, несистемні форми злочинності (опосередковано й безпосередньо).

С. В. Ванюшкін наголошує на тому, що організована злочинність різноманітно використовує неорганізовану в своїх інтересах. Знаходячись на волі, представники організованої злочинності використовують її для прикриття від уваги з боку правоохоронних органів, для відшукування кадрів, у тому числі з урахуванням того, що, наприклад, обов'язковою вимогою для злодіїв у законі є виховання нового поповнення для злодійського світу; надзвичайно небезпечни-

¹ Dijk J. The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators / J. Dijk // International Key issues in Crime Prevention and Criminal Justice. Papers in celebration of 25 years of HEUNI. HEUNI. – Helsinki, 2006. Publication Series. – № 50. – P. 135.

ми є увага й використання неорганізованої злочинності в місцях позбавлення волі, де організована злочинність вирішує більш широке коло питань, ніж на волі. Один із напрямків впливу — відслідковування злочинної діяльності осіб, груп, що не входять до злочинних організацій або співтовариств, визначення того, наскільки цікавою є справа, якою вони займаються, для того щоб залучити їх до раніше створених організацій та співтовариств; наскільки цікавою є людина, її ідеї, специфічний талант, врешті, її оточення для організованої злочинності: чи слід її підтримувати як незамінну, нерозбірливу, податливу або взяти справу до своїх рук, не виключаючи фізичного усунення представника неорганізованої злочинності або тих, хто не входить до вже діючих злочинних організацій і співтовариств¹.

Висновки Ян ван Дайка схожі з результатами іншого кримінологічного дослідження, проведеного під егідою ООН, яке підтвердило: у країнах із високим рівнем організованої злочинності органи кримінальної юстиції неспроможні адекватно протидіяти їй, а тому офіційна статистика не відбиває реальних масштабів відповідних злочинів. Низькі рівні зареєстрованої злочинності, зокрема фактів арешту за серйозні злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, свідчать про слабку ефективність роботи органів кримінальної юстиції і високий рівень організованої злочинності².

Деякі вчені вважають, що індикатором дійсного рівня організованої злочинності є тіньова економіка, яка нерозривно з нею пов'язана і є її своєрідною інфраструктурою. Відповідно за рівнем, динамікою зростання тіньової економіки можна визначити стан організованої злочинності в конкретний часовий період³.

¹ Ванюшкин С. В. Организованная преступность в реформируемой России и направления борьбы с ней [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Ванюшкин. – М., 2002. – 190 с. // Электронная библиотека : диссертации : [из фондов Рос. гос. б-ки]. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/information.php?path=/rsl0100000000/rsl01000256000/rsl01000256625/rsl01000256625.pdf>. – Заг. с экрана.

² Buscaglia E. Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector [Электронный ресурс] / E. Buscaglia, J. van Dijk. // Forum of Crime and Society. – 2003. – Vol. 3, Nos. 1, 2. December. – Режим доступа: http://www.unodc.org/pdf/crime/forum/forum3_Art1.pdf. – Заголовок з екрана.

³ Подольный Н. Теневая экономика и организованная преступность: проблемы определения размеров и динамики развития / Н. Подольный, Н. Подольная // Уголов. право. – 2006. – № 1. – С. 102–103.

Слід згадати й думку відомого російського кримінолога В. В. Лунеева (яка стосується, на наш погляд, не тільки Росії, а й України) про те, що злочинність влади, багатства й інтелекту, тобто інституціональна організована й корупційна злочинність, практично недоторканна. «...Система кримінальної юстиції спрямована, головним чином, на бідні, слабоадаптовані, алкоголізовані, деградовані й маргінальні прошарки населення, які вчиняють традиційні кримінальні діяння»¹.

На Х Конгресі ООН із проблем запобігання злочинності й поведення з правопорушниками (Відень, 2000 р.) підкреслювалося, що організована злочинність і злочини, пов'язані з корупцією на високому рівні, — це, як правило, злочини можновладців². Останні з огляду на катастрофічно високий рівень корупції у нашій державі мають усі важелі для успішного приховування своєї злочинної діяльності.

У зв'язку з проблемою, яка стала предметом цієї статті, заслуговує на увагу ґрунтовне дослідження, що проводилось відомим російським кримінологом С. М. Іншаковим, завідуючим відділом латентної злочинності й кримінологічного прогнозування НДІ Академії Генеральної прокуратури РФ. Воно засвідчило, що прихована частина злочинності в цій країні становить 5/6. Це та особлива кримінальна реальність, злочини без покарання. З точки зору вченого, у сферу державного реагування потрапляє лише 1/6 злочинів. Наприклад, у 2006 р. в Росії було зареєстровано 3,86 млн злочинів, а показник незареєстрованої злочинності — 21,36 млн 60 % усіх латентних злочинів становлять злочини у сфері економіки³.

Ураховуючи, що і Росія, і Україна є країнами, які знаходяться в стадії трансформаційного процесу, а отже, багато детермінуючих організовану злочинність механізмів є подібними, можна припустити, що дослідження вчених ще раз підтверджують тезу про те, що ми до цього часу навіть приблизно не знаємо обсягів фактичної

¹ Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности : [тез. докл.] / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 107–108.

² Материалы ООН по укреплению законности и упорядочению системы уголовного правосудия : [материалы X конгр. ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 10–17 апр. 2000 г.] // Борьба с преступностью за рубежом : информ. бюл. – 2001. – № 9. – С. 41–57.

³ Іншаков С. М. Латентная преступность как показатель эффективности уголовной политики / С. М. Іншаков // Рос. следователь. – 2008. – № 14. – С. 20–21.

організованої злочинної діяльності в Україні. Відповідно і заходи протидії не можуть бути адекватними й ефективними.

Оскільки в Україні методика виявлення фактичної злочинності є майже нерозробленою, віктимологічні дослідження проводяться, зазвичай лише у науково-дослідних цілях окремими вченими, розглянуті вище дослідження європейських і російських учених важко перевірити. З урахуванням цього факту вважаю вкрай важливим проведення на державному рівні комплексних досліджень латентності організованої злочинності, які б будувались на альтернативних джерелах інформації. Ця проблема є вельми актуальною, оскільки у плані заходів щодо реалізації Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю¹ передбачено проведення дослідження з метою визначення масштабів організованої злочинності на національному і регіональному рівні та тенденцій її розвитку.

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що результати статистичного обліку виявлених в Україні організованих злочинних угруповань не є надійним джерелом інформації щодо фактичного рівня організованої злочинності та її поширеності на території нашої держави. Вони відбивають лише спроможність системи кримінальної юстиції виявити очевидні злочини в межах злочинної діяльності. Отже, спотворена статистика не дає змоги розробити адекватні заходи протидії цьому виду злочинності.

В статье исследуются проблемы соответствия официального статистического учета истинному уровню организованной преступности. Приводятся данные различных зарубежных исследований, которые строятся на альтернативных источниках информации и подтверждают тезис о том, что официальная статистика не является адекватным измерителем уровня организованной преступности.

The article is exploring the problem of correlation of the official statistics to the authentic level of organized crime. The data of various international studies are examined. They are based on alternative sources of information and confirm the idea that official statistics are not appropriate count the level of organized crime.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю ІВПЗ НАПрН України (протокол № 3 від 08.02.2011 р.).

¹ Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Каб. Міністрів України від 25.01.2012 р. № 53-р // Уряд. кур'єр. – 2012. – 11 лют. (№ 27). – С. 20.